

Irak en de erfenis van Saddam Hoessein

G.W.F. Vigeveno

januari 2003



Desk top publishing: *Birgit Leiteritz*

Nederlands Instituut voor
Internationale Betrekkingen
'Clingendael'
Clingendael 7
2597 VH 's-Gravenhage
Telefoon: 070-3245384
Telefax: 070-3746667
Postbus 93080
2509 AB 's-Gravenhage
E-mail: research@clingendael.nl
Website: <http://www.clingendael.nl>

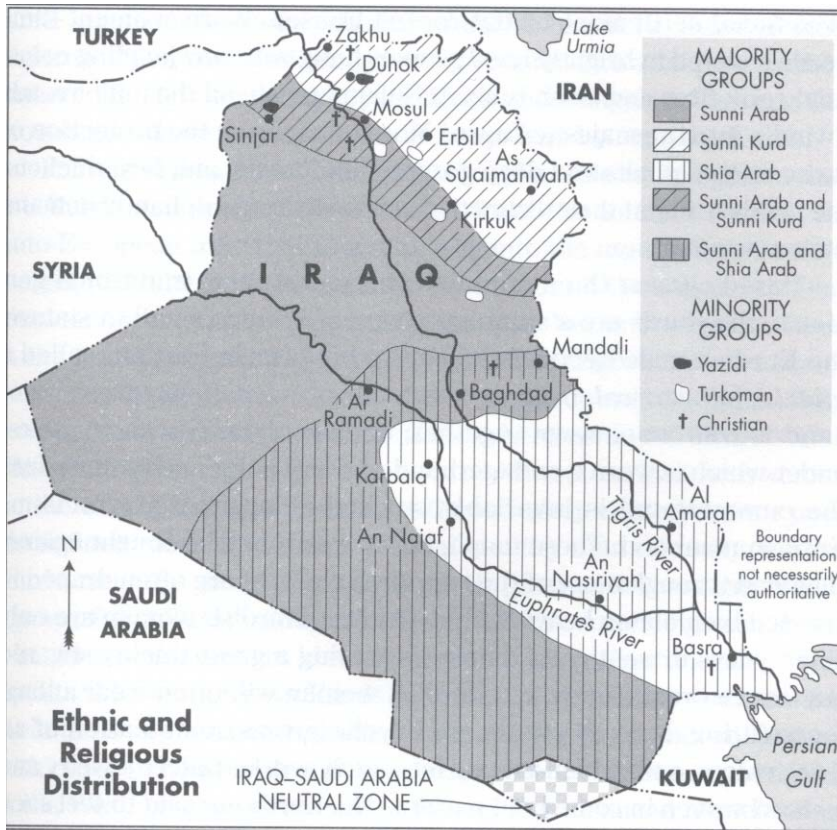
© Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Instituut *Clingendael*.

Inhoudsopgave

1	Inleiding: focus op analyse van interne verhoudingen	5
2	Irak: een creatie van diplomatieke achterkamertjes	7
3	Het centrum van de macht: stalinisme en tribalisme	11
4	Reguliere leger, Republikeinse Garde en veiligheidsapparaat	17
5	Sji'ieten: een lange geschiedenis van uitsluiting	21
6	De Koerden: met minder dan onafhankelijkheid genoeg nemen	27
7	Olie, de kurk waar de economie en de politiek van Irak op drijven	31
8	Slotbeschouwing: lange worsteling met identiteitsvraag niet over	35

“A society with so few common bonds and traumatized by two decades of tyranny is ill-equipped to pull itself together to smoothly traverse into the post-Hussein area. There are just too many memories of past injustices, too many wounds inflicted on those out of power by those in power, too many recriminations waiting to be delivered”.

Sandra Mackey, “The Reckoning: Iraq and the Legacy of Saddam Hussein”



Bron: Sandra Mackey, “The Reckoning. Iraq and the Legacy of Saddam Hussain”, Norton 2002.

1 Inleiding: focus op analyse van interne verhoudingen

De internationale dimensie van de verwickelingen rond Irak krijgt volop de aandacht: de beraadslagingen in de VN, de ferme taal uit Washington, de verrichtingen van de inspecteurs – het is elke dag op de televisie te volgen. Dit essay richt de blik op de interne verhoudingen in Irak. Hierover is veel minder discussie. Het Iraakse staatsverband bestaat nu meer dan 80 jaar, waarvan de laatste 35 jaar door Saddam Hoessein werden gedomineerd. Of de dagen van het huidige regime zijn geteld, valt op dit moment niet te zeggen. Diplomatie en ontwapening zijn nu aan bod. Veel zal afhangen van de vraag hoe sterk Saddam Hoessein hecht aan het bezit van massavernietigingswapens. Men kan niet uitsluiten dat hij heeft geleerd van de miscalculaties die hij in het verleden beging, al overheerst de scepsis. Witte Huis woordvoerder Ari Fleischer achtte de kans dat de Iraakse leider zich voortaan netjes zou gedragen “*the mother of all hypotheticals*”.¹ Maar het zal uiteindelijk aan de Veiligheidsraad zijn conclusies te trekken. Feit is dat Saddam Hoessein een meester is in het politiek overleven, althans binnenlands politiek gezien. Zijn inzicht in de internationale verhoudingen is daarentegen veel beperkter. Hoe dan ook zal er vroeg of laat sprake zijn van een post-Saddam tijdperk. Dictators laten meestal niet een goed geordende boedel achter. Daar komt bij dat het Iraakse staatsverband sedert zijn creatie in 1920 weinig stabiliteit heeft gekend. Er zijn verscheidene elementen van continuïteit tussen het regime van Saddam Hoessein en de regimes die daaraan voorafgingen. Een post-Saddam tijdperk zal evenmin een tabula rasa zijn. Een belangrijk deel van dit essay gaat dan ook over het machtssysteem van Saddam Hoessein en de verhouding tussen de verschillende etnisch-religieuze bevolkingsgroepen binnen dit systeem. De littekens hiervan zullen niet snel verdwijnen. Tevens wordt nagegaan wat de opstellingen van de verschillende groeperingen zou kunnen zijn in een post-Saddam context. Kennis van de interne verhoudingen zal van groot belang zijn voor de internationale gemeenschap alsook een realistische inschatting van hoe e.e.a. zich verder zou kunnen ontwikkelen. Onvermijdelijk in een land dat na Saudi-Arabië de grootste oliereserves ter wereld heeft, wordt ook de oliefactor besproken. Er zijn voorts allerlei dwarsverbanden aan te brengen tussen de

1) Ari Fleischer, White House Press briefing, 22 oktober 2002.

ontwikkelingen in Irak en die in het Midden-Oosten en de Golfregio als geheel. De “Arab Street” is een begrip dat in dit verband veel wordt gehanteerd. Hoewel zeker relevant, vallen dit soort aspecten buiten het kader van dit korte essay. Wel wordt de wisselwerking met de buurlanden aangestipt.

2 Irak: een creatie van diplomatieke achterkamertjes

Na de Eerste Wereldoorlog verdeelden Engeland en Frankrijk de Ottomaanse boedel in het Midden-Oosten, tot ontsteltenis van de voorvechters van het Arabisch nationalisme. De provincies van Bagdad en Basra werden bij elkaar gevoegd en zo ontstond in 1920 Irak. Het land werd door de Volkenbond onder Brits mandaat gesteld. Faisal, zoon van de Sjarif van Mekka, werd door de Britten naar voren geschoven als de eerste koning. In 1925 wees de Volkenbond ook nog de provincie Mosoel (vooral Koerdengebied) aan de nieuwe staat toe, het begin van een lang drama.

Het nieuwe staatsverband was een bonte verzameling van volkeren die zich niet makkelijk tot een eenheid liet smeden: Koerden (overwegend Soennitische Moslims, maar met eigen talen) in het noordelijke berggebied, Arabieren in de rest van het land. De Arabieren zijn weer onderverdeeld in Sji'ieten (thans zo'n 60-65% van de bevolking) en Soennieten (13-16%).² Men schat dat de Koerden 18%-20% van de bevolking uitmaken. Alle bevolkingsgroepen zijn vertegenwoordigd in Bagdad, een stad van 4,8 miljoen inwoners waarvan 70% Sji'iet en 10% Koerd. Gelet op de politieke lading van dit soort cijfers zal het niet verwonderen dat de schattingen nogal uiteenlopen. Verder heeft het land nog kleine minderheden: Turkmenen (\pm 2%) m.n. rond Kirkoek en ook een aantal kleine christelijke gemeenschappen (o.a. Assyriërs). Het dorp van afkomst, de clan, de stam zijn eveneens belangrijke referentiekaders, niet alleen op het platteland maar ook in de grote steden. Daarnaast kent de Iraakse samenleving uiteraard een stratificatie in sociale klassen. De aanzienlijke aanhang die de communisten in de jaren '50 en '60 genoten (vooral onder arme Sji'ieten en Koerden) onderstreept de rol van sociaal-economische tegenstellingen in dit rijk geschakeerde land.

Het kerngebied van de Soennitische Arabieren wordt gevormd door de driehoek Bagdad, Mosoel en de Syrische grens. Het Ottomaanse bestuur steunde traditioneel op de Soennitische elites in steden als Bagdad en Mosoel (de Turken zijn zelf ook Soennieten). De Britten kwamen er al snel achter dat het handig was gebruik te blijven maken van het overwegend Soennitische

2) "Country Report on Human Rights Practices – 2001" van State Department; maart 2002 (zie <http://usinfo.state.gov/regional/nea/iraq>).

ambtenarencorps. Kenmerkend voor de mandaatperiode is dan ook de coalitie die feitelijk ontstond tussen de Britse ‘adviseurs’, Koning Faisal en zijn entourage en een bestuursapparaat dat voortkwam uit de stedelijke Soennitische elite. Gaandeweg kwam een nieuwe factor in het spel: het in opbouw zijnde leger dat ook weer grotendeels uit Soennieten bestond. De Sji’ieten stonden bij dit alles wantrouwend aan de zijlijn. Na de onafhankelijkheid in 1932 bleven de Soennieten de dienst uitmaken (met op de achtergrond nog steeds een belangrijke Britse rol). De Sji’ieten deelden bovendien niet het ideaal van een pan-Arabische staat, dat sterk leefde onder Soennieten en tot de gedachte van een fusie met Syrië en Egypte zou leiden. Daarin zouden de Sji’ieten immers niet meer dan een ‘eiland’ vormen in een grote Soennitische ‘zee’. Later zou Saddam Hoessein de Soennitische dominantie nog verder accentueren. Zijn komst zou echter binnen de Soennitische gemeenschap een belangrijke machtsverschuiving teweeg brengen van de stedelijke elites naar het zeer arme Soennitische platteland waar hij zelf van afkomstig was.

De Sji’ieten wonen in het gebied tussen Basra en Bagdad. Dat is in feite meer dan alleen het zuiden. Zoals vermeld vormen ze de meerderheid van de bevolking. Als gevolg van migratie van het platteland naar de steden vormen de Sji’ieten inmiddels ook de meerderheid in de hoofdstad, waar ze in aparte wijken zijn samengepakt. Tussen het Soennitische kerngebied in het noordwesten en de Sji’itische bolwerken in het zuiden ligt een breed overgangsgebied waar men beide gemeenschappen aantreft. Alleen al daarom is afscheiding van het Sji’itische gebied geen voor de hand liggend toekomstscenario.

Het onderscheid tussen de Soennieten en Sji’ieten van Irak moet niet zozeer in religieuze, laat staan theologische termen worden gezien. Het betreft hier in de eerste plaats leef- en cultuurgemeenschappen die in de traditionele context eigen sociale structuren hadden. Naast verschillen zijn er ook belangrijke samenbindende elementen tussen de twee bevolkingsgroepen. Beide beschouwen zichzelf als Arabieren en beide zijn sterk gemarkeerd door de Bedoeïenencultuur die door de Arabische invasies van de 7^e eeuw werd meegebracht. Nationalistisch verzet tegen de Britse invloed tijdens de mandaatperiode en daarna was een tijdlang eveneens een samenbindende factor. Een kenner van de Iraakse Sji’ieten, Dr Faleh Abdul Jabar,³ wijst er bovendien op dat het merendeel van de bevolking in het zuiden aanvankelijk Soenniet was en zich pas in de 18^e en 19^e eeuw bekeerde tot het Sji’itische geloof. Daar komt bij dat Soennieten noch Sji’ieten homogene blokken vormen. Binnen deze bevolkingsgroepen spelen stammen, die weer zijn onderverdeeld in clans, nog steeds een belangrijke rol. Sommige Soennitische stammen staan dichterbij de staatsmacht dan andere. Ook zijn er binnen alle bevolkingsgroepen belangrijke verschillen tussen de geurbaniseerde gebieden en

3) Dr Faleh Abdul Jabar (Birbeck College, Londen), inleiding tijdens seminar georganiseerd door RISQ en PvdA, Den Haag 13 december 2002 (zie www.risq.nl). Van zijn hand verschijnt op 17 januari 2003 een nieuw artikel over de Iraakse Sji’ieten in een bundel van het “International Institute for Strategic Studies”.

het meer traditionele platteland (in het Koerdisch gebied tussen steden en berggebieden).

Arend Lijphart heeft de stelling geponeerd dat “cross-cutting cleavages” minder nadelig zijn voor de eenheid van een land dan cumulerende scheidslijnen.⁴ Helaas heeft Irak juist te maken met een aantal cumulerende scheidslijnen. De Soennieten hebben al heel lang de politieke en economische macht naar zich toe getrokken ten koste van de andere bevolkingsgroepen. Gradaties van verbondenheid met het regime binnen de Soennitische gemeenschap doen niet af aan dit basisgegeven. Daar komt nog bij dat de secularisatie verder is voortgeschreden onder de Soennieten dan onder de Sji’ieten, zodat men het over de rol van de Islam in politiek en samenleving ook niet makkelijk eens zal zijn.

Indien de geschiedenis Irak meer tijd en meer wijze leiders had gegund, hadden de verschillende etnische groeperingen geleidelijk aan kunnen worden geïntegreerd in een groter geheel. De Sji’ieten hadden dan een ‘emancipatieproces’ kunnen doormaken en was er zo een proces van “nation-building” op gang gekomen. Er zijn volop voorbeelden van vreedzame coëxistentie van verschillende etnisch-religieuze groeperingen binnen één staat. Maar de geschiedenis leert dat manipulatie door politieke leiders etnische tegenstellingen kan aanwakkeren. Saddam Hoessein heeft een regime opgebouwd dat ondanks zijn modernistische ideologie in de praktijk steeds meer op etnische grondslag kwam te rusten. Juist dit laatste heeft de verhoudingen op de spits gedreven.

Wat de economie betreft is er in Irak al geruime tijd sprake van een zeer moeilijke situatie. Na de gouden tijd van de olieprijsstijgingen in de jaren ’70 kwam de lange uitputtingsoorlog met Iran (1980-1988). Daar kwam de schade aan infrastructuur als gevolg van Desert Storm (1991) nog eens bovenop alsook jaren van economische sancties (het VN-sanctieregime is wel recentelijk versoepeld). Door dit alles is de civiele infrastructuur zwaar gehavend. M.n. drinkwatervoorziening en rioolzuivering zijn knelpunten met vergaande gevolgen voor de volksgezondheid. Vergeleken met de situatie aan de vooravond van de oorlog met Iran is het per capita BNP inmiddels met zo’n 70% gedaald.⁵ Grote delen van de bevolking werden hierdoor in ongekende armoede gedompeld, te meer daar het regime in Bagdad bij de toedeling van middelen consequent de eigen aanhang voortrekt. Zo worden regimegetrouwe gebieden en stammen zo veel mogelijk afgeschermd van de effecten van de sancties. Decennia ellende hebben ruim 2 miljoen Irakezen hun land doen ontvluchten, veelal de best opgeleide mensen. De humanitaire en wederopbouwtaak die in Irak ligt te wachten, is dan ook groot.

4) Arend Lijphart, “Democracy in Plural Societies”, New Haven 1977.

5) Cijfer van Anthony Cordesman, “Center for Strategic and International Studies” (www.csis.org/index.htm).

3 Het centrum van de macht: stalinisme en tribalisme

Het Irak van de jaren '70 oogstte veel bewondering in het Westen (o.a. bij de toenmalige Franse premier Chirac). De Ba'ath partij had in 1968 de macht gegrepen. Deze partij had toen een progressieve ideologie die in het teken stond van socialisme en Arabisch nationalisme. Saddam Hoessein werd de tweede man van het nieuwe bewind. Als "Mr Deputy" deed hij, dankzij de olie "boom" van de jaren '70, veel voor de opbouw van het land. De infrastructuur werd verbeterd. Omvangrijke sociale en onderwijsprogramma's werden in gang gezet. De gezondheidszorg werd de beste van het Midden-Oosten. Pas toen hij in 1979 zelf president werd en de absolute macht verwierf, begon Saddam Hoessein zijn ware gezicht te tonen. Het regime dat hij sedert de Ba'ath coup van 1968 heeft opgebouwd en steeds verder heeft geperfectioneerd, is een zeer apart mengsel van stalinisme en de clancultuur uit zijn geboortestreek, een gebied van sedentair geworden Bedoeïenen. De prominente rol van etnische en stamverbanden is niet nieuw in de Iraakse politiek. In dit opzicht heeft Saddam Hoessein hetzelfde gedaan als zijn voorgangers. Zo constateert Charles Tripp in zijn "History of Iraq"⁶ dat:

"...the methods Saddam Husain has used, some of the values he espouses and the political logic of the system that he has established in Iraq have all been prefigured in previous regimes to varying degrees."

In tegenstelling tot het tribalisme, was de stalinistische kant van Saddam Hoessein nieuw voor de Iraakse politiek. Behalve met Stalin kan men natuurlijk ook een vergelijking trekken met Ceaucescu, zeker wat betreft het element van de persoonlijke verrijking. De vergelijking met Stalin is evenwel van Saddam Hoessein zelf. Reeds als jonge man begon hij over Stalin te lezen. Naar verluidt heeft hij in zijn slaapkamer(s) een nachtkastje met Stalin-biografieën.⁷ Parallellen met het systeem van Stalin zijn:

6) Charles Tripp (University of London), "History of Iraq", Cambridge University Press, 2002, p. 194.

7) Saïd K. Aburish, "Saddam Hussein. The Politics of Revenge", Bloomsbury 2001, p. 178.

- de alom aanwezigheid van de geheime dienst,
- de rol van de partij als staat in de staat,
- propaganda en persoonsverheerlijking,
- de ijzeren greep op het leger (er mogen geen alternatieve machtscentra zijn),
- de vele zuiveringen, ook in eigen kring,
- het meedogenloze karakter, waarbij deportaties en massa-executies niet worden geschuwd.

Evenals bij Stalin liep Saddam Hoesseins weg naar de top via het partijapparaat en de geheime dienst (na de coup van 1968 werd hij belast met de reorganisatie van de veiligheidsdiensten van de staat). Ook de wijze waarop de partij de staat domineert, is een typische stalinistische constructie. Het hoogste orgaan in Irak, het “Revolutionary Command Council” is in feite een soort ‘politburo’, dus een partijorgaan dat veel meer macht heeft dan de eigenlijke regering. De Ba’ath was reeds in 1963 kortstondig aan de macht om vervolgens door legerofficieren aan de kant te worden gezet. In 1968 greep de Ba’ath wederom de macht, vastbesloten deze niet weer te verspelen. De geheime dienst van Saddam Hoessein zorgde hiervoor. Potentiële tegenstanders werden op een voor Irak ongekende schaal geliquideerd (en om wraakacties te voorkomen meestal ook hun hele familie).

Maar uiteindelijk is tribalisme toch een meer kenmerkend element van het regime dan stalinisme. De rol van de Ba’ath is veel minder prominent dan die van de communistische partij in de Sovjet-Unie. In wezen is de Ba’ath een façade waarachter een zeer lokale tribale realiteit schuil gaat. Tribale connecties speelden ook een beslissende rol in de loopbaan van Saddam Hoessein. Generaal Ahmad Hassan Al-Bakr, was in de jaren ’60 één van de centrale figuren binnen de Ba’ath: in 1963 was hij korte tijd premier en na de coup van 1968 werd hij president. Al-Bakr was afkomstig van Takrit (Tikrit), een stadje in het hart van de Soennitische driehoek. Saddam Hoessein was zelf geboren in Al Awja, een klein dorp vlakbij Takrit. Zijn oom kende Al-Bakr goed (het waren neven) en raadde hem aan gebruik te maken van de diensten van Saddam Hoessein (onder het motto dat “blood is thicker than ideology”⁸). Dat de relatief jonge Saddam Hoessein na de coup van 1968 kon uitgroeien tot tweede man van het nieuwe regime, was in belangrijke mate te danken aan de connectie met Al-Bakr. Controle over het veiligheidsapparaat hielp Saddam Hoessein verder vooruit. Zo kwam de feitelijke macht steeds meer in zijn handen, totdat hij in 1979 Al-Bakr met ziekteverlof stuurde en zelf president werd.

Van meet af aan begon Saddam Hoessein op sleutelposities leden van zijn “extended family” neer te zetten alsook trouwe volgelingen van het eerste uur. Een goed voorbeeld is neef Ali Hassan al-Majid die in de loop der jaren minister van binnenlandse zaken is geweest, minister van defensie en thans gouverneur in het roerige zuiden. De geheime diensten en de hogere echelons

8) Ibid p. 23.

van de strijdkrachten werden zo veel mogelijk bemand door leden van betrouwbaar geachte Soennitische stammen, waaronder in de eerste plaats de stammen uit de omgeving van Takrit inclusief de Albu Nasir, de eigen stam van Saddam Hoessein. Said Aburish constateert⁹ dan ook dat:

“Family and tribal connections are supreme. They come ahead of ideology. They come ahead of commitment to the nation state, they come ahead of all commitments. Saddam Hussein realizes that. This is why, at a certain point, he transferred power from the Ba’ath Party, which put him in power, to his family because he decided that the family can be trusted, but the party cannot be trusted.”

Huwelijken worden aangewend om het dynastieke netwerk verder te verstevigen. Met name de huwelijken van de drie dochters en de twee zonen van Saddam Hoessein waren staatsaangelegenheden van de eerste orde, die gebruikt werden om politieke allianties te bezegelen.

De belangrijke rol die de familie is toebedeeld, heeft echter nadelen. Familieleden zijn niet altijd even geschikt voor hoge functies en een familieruzie is meteen een staatskwesitie. Uday, de oudste zoon van Saddam Hoessein, wordt algemeen beschouwd als een ongeleid projectiel (*“Uday has all his father’s brutal instincts and none of his discipline”* – Mark Bowden¹⁰). Zo veroorzaakte hij destijds een aantal bloedige familieruzies. Dit leidde tot de vlucht naar Jordanië in 1996 van twee schoonzonen van Saddam Hoessein, onder wie Hoessein Kamel, één van de belangrijke figuren van het regime. Inmiddels heeft Saddam Hoessein zijn solidere jongste zoon, Qusay, bestemd voor de troonopvolging. Qusay heeft de supervisie over het hele veiligheidsapparaat gekregen (geheime diensten en Speciale Republikeinse Garde) en is in mei 2001 togetreden tot de *“Revolutionary Command Council”*. In het geval dat Saddam Hoessein iets overkomt, kan men verwachten dat de *“inner circle”* van het regime zich achter Qusay zal scharen, al was het maar om de eigen positie en privileges veilig te stellen. Dit gebeurde ook in buurland Syrië. Toen daar na een bewind van 30 jaar Hafez al-Assad kwam te overlijden, werd hij probleemloos opgevolgd door zijn zoon, Bashar al-Assad. Deze regeert nu met de steun – eigenlijk bij gratie van – de oude garde die reeds zijn vader ten dienste stond. Qusay lijkt aanzienlijk beter voorbereid op zijn taak dan Bashar, die in Engeland was opgeleid als oogarts.

Buiten de *“inner circle”* rond Saddam Hoessein strekt zich een heel patronagenetwerk uit dat vooral tot doel heeft een aantal belangrijke stammen aan het regime te binden. Dit zijn in de eerste plaats Soennitische stammen. Maar ook Sji’itische stammen worden in de patronage-netwerken opgenomen om te voorkomen dat de Sji’ieten als een gesloten front opereren. Charles Tripp zegt¹¹ over Saddams *“power structure”*:

9) Interview met Said Aburisch (2000), www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/saddam.

10) Mark Bowden, *“Tales of a Tyrant”* in *“The Atlantic Monthly”*, mei 2002.

11) Charles Tripp, *“History of Iraq”*, p. 264.

“At its heart, as ever lay the small groups of men attached to the president by reason of common regional background, family or tribal affiliation or tried and tested dedication to his personal service. Beyond that spread the networks of patronage and association that gave them weight in Iraqi society and established their worth to Saddam Husain himself, whilst reinforcing their dependence on his favour.”

Inclusief de families van betrokkenen schat Tripp deze geprivilegieerde groep op ongeveer 500.000 mensen (op een totale bevolking van 23 miljoen). Amatzia Baram (Haifa University) schat dit ruimer in.¹² Hij denkt dat ongeveer één miljoen Irakezen speciale privileges genieten en dus belang hebben bij de instandhouding van het regime.

Naarmate Saddam Hoessein meer in het nauw kwam te zitten en als gevolg van de sancties de olie-inkomsten terugliepen, ging hij zich steeds meer op informele en traditionele netwerken verlaten, waarbij familiebanden en clancultuur centraal stonden. Vooral na 1991 is er sprake van “retribalisation”, de progressieve Ba’ath-ideologie van het eerste uur ten spijt. Op grond van zijn studie naar de effecten op Irak van de langdurige sancties concludeert Toby Dodge dan ook dat:

“the official institutions – the bureaucracy, the party and the army – have been devastated by the sanctions, but the shadow state has been strengthened and used by Saddam Hussein to stay in power”¹³

Zoals we ook in de nadagen van het Milosevic-regime konden zien, werken de sancties een smokkeleconomie in de hand die de regerende familie naar zich toetrekt. Zo heeft Uday een belangrijk aandeel in de profijtelijke olie- en sigarettensmokkel. Aldus raakt de economie steeds meer in de greep van een kleine kring van met het regime verbonden figuren.

Het voorgaande past in het beeld van de “rentier state”. Dat zijn, volgens de definitie van Hazem Beblawi,¹⁴ staten die het merendeel van hun inkomsten betrekken uit de export van een waardevolle grondstof (meestal olie, maar het kunnen ook diamanten zijn). Deze inkomsten vloeien rechtstreeks in de schatkist, waardoor de regering een eigen inkomstenbron heeft die niet afhankelijk is van de bredere economie en van belastingheffing. Het klassieke voorbeeld is Koeweit, waar de rol van olie nog dominant is dan in Irak dat andere productieve sectoren heeft (bijv. landbouw). De gangbare veronderstelling is dat “rentierism” de democratische ontwikkeling belemmert

-
- 12) Amatzia Baram, “Between Impediment and Advantage: Saddam’s Iraq”, rapport van “United States Institute of Peace”, juni 1998.
- 13) Toby Dodge (University of Warwick), inleiding tijdens RISQ/PvdA seminar 13 december 2002, Den Haag. Binnenkort verschijnt van hem het boek “War and Sanctions: Iraq Transformed”. De term “shadow state” is in feite van Charles Tripp; vide zijn artikel “Iraq’s Future” in “Survival”, winter 2002-03.
- 14) Hazem Beblawi, “The Rentier State in the Arab world” in Giacomo red. “The Rentier State”, 1987.

(“oil does hurt democracy”¹⁵). Doordat de overheid een eigen inkomstenbron heeft die grotendeels onafhankelijk is van de burgers, ontbreekt de stimulans tot democratisering, aldus de theorie. De overvloedige financiële middelen maken het mogelijk politieke steun te kopen (patronage) en zonodig een uitgebreide krijgsmacht en geheime politie erop na te houden. De theorie stemt aardig overeen met de situatie in Irak. Met zijn grote olierijkdom en uitzonderlijk autoritair regime lijkt Irak bij uitstek het bewijs van de juistheid van deze theorie. Dankzij de olie-inkomsten domineert de overheid ook de economie (men denke bijv. aan het belang van bouw- en infrastructuurwerkzaamheden in opdracht van de overheid). Toch kan men zich afvragen of olie de enige verklaring is voor gebrek aan democratie. Met uitzondering van Turkije zijn alle regeringen in dit deel van de wereld in meerdere of mindere mate autoritair of ze nu olie-inkomsten hebben of niet.

Dit hoofdstuk samenvattend kan men stellen dat Irak wordt geregeerd door een minderheid binnen een minderheid, nl. een kleine groep Soennieten. Ondanks de zeer efficiënte geheime politie schuilt in de smalle basis van het regime toch een element van kwetsbaarheid. Deze basis is volgens de eerder genoemde Aburish (en ook Baram) met de jaren alleen maar smaller geworden. Veel mensen uit de “inner circle” en zelfs familieleden zijn in de loop der jaren geliquideerd. De frequente executies van hoge legerofficieren hebben bovendien een aantal regimegetrouwe stammen in het harnas gejaagd (zie hoofdstuk 4). Door dit alles is het regime minder stabiel dan men zou denken. Met combinaties van straf en beloning (patronage) probeert Saddam Hoessein de stammen in het gareel te houden. Om overeind te blijven moet deze grote meester van het binnenlands politieke machtsspel voortdurend balanceren en manipuleren, dit nog afgezien van het buitenlandse politieke machtsspel waarin hij zich tot nu toe aanzienlijk minder bedreven heeft getoond.

15) Michael Ross, “Does Oil Hinder Democracy?” in “World Politics”, april 2001.

4 Reguliere leger, Republikeinse Garde en veiligheidsapparaat

De jonge Iraakse staat begon in 1927 met de opbouw van een leger om Koerdische en andere opstanden tegen te gaan. Van meet af aan was het officierskorps overwegend afkomstig uit het Soennitische noordwesten. In 1936 vond de eerste militaire coup plaats, toen een novum niet alleen voor Irak maar voor het hele Midden-Oosten (afgezien van Turkije). Zo begon het leger de Iraakse politiek te domineren. De situatie werd verder gecompliceerd doordat zich binnen het leger vele facties manifesteerden. Vooral de periode 1958-1968 was een aaneenschakeling van militaire coups. Ook de coup die de Ba'ath-partij in 1968 aan de macht bracht, kon alleen met steun van elementen binnen het leger slagen. Maar gaandeweg wist Saddam Hoessein de macht van de Ba'ath te consolideren en greep te krijgen op het roerige leger. Hiermee kwam een einde aan de lange militaire dominantie van het politieke toneel. Saddam Hoessein heeft zich daarbij ongetwijfeld laten inspireren door de scherpe controle die Stalin op het Rode Leger wist uit te oefenen. Als tegenwicht voor het leger gebruikte Saddam Hoessein zowel de Ba'ath als het veiligheidsapparaat. Zo werden, volgens klassiek Sovjet recept, partijcommissarissen bij alle legereenheden aangesteld. Maar meer nog dan de partij waren de veiligheidsdiensten de cruciale factor. Zij zorgden voor een heel netwerk van informanten binnen de strijdkrachten en voor het 'zuiveren' van verdachte legeronderdelen.

Reeds in de jaren '60 werkte de Ba'ath-partij met knokploegen en een soort eigen veiligheidsdienst. De veiligheidsdienst van de partij zou na 1968 uitgroeien tot het hedendaagse labyrint van overlappende geheime diensten van de staat. De beruchte Mukhabarat is daarvan slechts één van de vele onderdelen. In een goed gedocumenteerd artikel in de "Middle East Review of International Affairs" telt Ibrahim al-Marashi op dit moment niet minder dan vijf veiligheidsdiensten.¹⁶ Nog meer dan voor andere sleutelfuncties geldt dat het grootste deel van de topposities binnen het veiligheidsapparaat meestal door leden van de "extended family" van Saddam Hoessein worden bekleed.

16) Ibrahim al-Marashi, "Iraq's Security and Intelligence Network: a Guide and Analysis" in "Middle East Review of International Affairs", september 2002.

De obsessie van Saddam Hoessein met zijn persoonlijke veiligheid – een obsessie die niet zonder reden is – leidde tot steeds weer nieuwe voorzorgsmaatregelen. Zo werd als gevolg van een vrijdelde aanslag op zijn persoon in 1982 een nieuwe veiligheidsdienst gecreëerd, al-Amn al-Khas oftewel “Special Security Directorate”, een soort ‘kern binnen de kern’, die alle veiligheidsmaatregelen rond de president coördineert en tevens de andere veiligheidsdiensten in de gaten houdt. Het belang van “Special Security” wordt onderstreept door het feit dat zoon Qusay sedert 1992 aan het hoofd staat. Nauw verbonden met “Special Security” zijn voorts de lijfwacht van de president en de “Special Republican Guard”, een militaire eenheid van divisiegrootte.

Ook deze Speciale Republikeinse Garde is een tamelijk recente creatie en het product van het obsessieve streven steeds weer nieuwe verdedigingswallen op te richten ter bescherming van het regime en de eigen persoon. Na de nederlaag van 1991 werd de (gewone) Republikeinse Garde niet meer voldoende betrouwbaar geacht. Daarom werd de Speciale Republikeinse Garde opgericht, grotendeels gerekruteerd uit de Albu Nasir, de eigen stam¹⁷ van Saddam Hoessein, en uit daarmee verbonden stammen rond Takrit. ‘De getrouwen der getrouwen’ dus. Het personeel van de Speciale Republikeinse Garde geniet hogere salarissen dan gewone militairen en allerlei privileges zoals betere toegang tot schaarse medicijnen etc. Qusay heeft de supervisie over de eenheid.

De Speciale Republikeinse Garde (schattingen lopen uiteen van 15.000 tot 26.000 man) is de enige militaire eenheid die in Bagdad aanwezig is. Zelfs de gewone Republikeinse Garde moet buiten de hoofdstad blijven. Behalve de beveiliging van de president en de verdediging van de hoofdstad heeft de Speciale Republikeinse Garde ook tot taak de grote Sji’itische wijken van Bagdad in de gaten te houden (in deze stad van 4,8 miljoen is 65-70% Sji’iet).¹⁸ Over de loyaliteit van deze troepen stelde Baram (reeds in 2000):

*“Even though there were a few cases when Republican Guard troops and even Special Republican Guard officers were involved in coup attempts, they were clearly the exception. Tribal loyalty is far from 100 percent, but when combined with meaningful social and economic benefits, it creates a strong bond. It is very likely that even this bond would melt away once these officers were certain or near certain of Saddam’s impending demise...”*¹⁹

Met de oprichting van de Speciale Republikeinse Garde als een soort pretoriaanse garde rond de president was in feite de cirkel rond. Dit was nl. precies de taak waarvoor de (gewone) Republikeinse Garde oorspronkelijk in 1964 was opgericht door de toenmalige president Abd al-Salam Arif. De

17) De Albu Nasir is een relatief kleine stam die door Baram op 30.000 leden wordt geschat.

18) Toby Dodge wees tijdens inleiding op RISQ/PvdA seminar 13 december 2002 op deze rol van de SRG; ook Baram doet dit in zijn rapport “Between Impediment and Advantage: Saddam’s Iraq” van het “United States Institute of Peace”, juni 1998.

19) Amatzia Baram, “Saddam Husayn between his Power Base and The International Community” in “Middle East Review of International Affairs”, december 2000.

Republikeinse Garde bestond toen uit slechts één brigade die grotendeels werd bemand door soldaten uit Arifs eigen al-Jumaila stam, een recept dat Saddam Hoessein zou overnemen. In 1982 – tijdens de oorlog met Iran – begon Saddam Hoessein zich zorgen te maken over de betrouwbaarheid van het reguliere leger, waarvan de manschappen voor 80% uit Sji'ieten bestonden. Als tegenwicht werd onder leiding van schoonzoon Hoessein Kamel de Republikeinse Garde uitgebouwd tot een eliteleger van 6 divisies, vrijwel geheel gerekruteerd uit het Soennitische noordwesten (de Republikeinse Garde wordt momenteel geschat op zo'n 60.000 man²⁰).

Na de Golfoorlog in 1991 hoopten de VS dat ontevreden generaals naar voren zouden treden om Saddam Hoessein aan de kant te zetten – *Soennitische* generaals wel te verstaan (slechts 5% van de generaals is Sji'iet).²¹ Grote nederlagen worden immers vaak gevolgd door een politieke omwenteling. Dus op zich was dit niet zo'n vreemde gedachte, zeker in een land met een lange geschiedenis van militaire coups. Het was bovendien een scenario dat veel dilemma's zou oplossen. Zo'n generaalsregime zou de Soennitische overheersing continueren en het land bij elkaar houden (in die tijd vond men een sterk Irak vooral ook nodig als tegenwicht voor Iran, een overweging die inmiddels aan belang heeft ingeboet). Om al deze redenen had dit 'stabiliteitsscenario' ook duidelijk de voorkeur van een buurland als Saudi-Arabië. De Sji'itische Intifada gooide echter roet in het eten omdat de Soennieten hierdoor de rijen sloten en zich weer achter Saddam Hoessein schaarden (zie hierover hoofdstuk 5). Niettemin bleven er in de jaren '90 berichten opduiken omtrent samenzweringen, niet alleen binnen de reguliere strijdkrachten maar ook binnen de Republikeinse Garde, waarbij officieren van tot op dat moment regimegetrouwe Soennitische stammen waren betrokken. De geheime diensten wisten deze complotten steeds te achterhalen en talloze hoge officieren werden geëxecuteerd.²² Deze executies leidden weer tot onvrede bij de betrokken stammen. Baram constateert dan ook dat drie van de vijf belangrijkste Soennitische stammen, waarop Saddam Hoessein traditioneel steunde (zijn eigen stam buiten beschouwing latend), op gespannen voet staan met het regime.²³

20) Er zijn ook hogere schattingen. Het cijfer van 60.000 werd genoemd door oud generaal Wesley Clarke op CNN.

21) Kamran Karadaghi in "How to build a New Iraq. After Saddam", rapport van "The Washington Institute for Near East Policy", oktober 2002.

22) Con Coughlin vermeldt in "Saddam. The Secret Life" (Macmillan 2002) een samenzwering in 1992 binnen twee brigades van de Republikeinse Garde (p. 287) en een complot in 1996 waarbij niet alleen officieren maar ook kringen van het veiligheidsapparaat waren betrokken, e.e.a. op touw gezet door de CIA en het "Iraqi National Accord", een émigré-groepering met goede connecties binnen het regime (p. 304). Cockburn & Cockburn vermelden in "Out of the Ashes. The Resurrection of Saddam Hussein" (Harper 1999) een complot in 1993 van luchtmachtofficieren van de regimegetrouwe Juburu stam uit Mosoel en de executie in 1995 van een generaal van de Dalaim stam uit Ramadi (p. 149).

23) Amatzia Baram, "Building Towards Crisis: Saddam Husayn's Strategy for Survival", rapport van "Washington Institute for Near East Policy", 1998. Baram komt terug op dit

Dit alles laat zien hoe Saddam Hoessein voortdurend zijn veiligheidssysteem moet perfectioneren om tegenkrachten voor te zijn. Hoewel dit systeem tot nu toe alle aanslagen en complotten tegen zijn persoon heeft weten te verijdelen, kan een dergelijk scenario op een gegeven moment toch weer actueel worden. Nationalisme en niet zozeer regimetroouw voert de boventoon binnen de strijdkrachten, een nationalisme dat overigens verschillende dimensies omvat: het pan-Arabische, het Iraakse en het sektarische. De lange traditie van militaire complotten zou zich dus op een gegeven moment weer kunnen manifesteren. Zo menen sommigen dat tijdens de openingszetten van een eventuele Amerikaanse interventie een militaire coup valt te verwachten.²⁴ Robert Kaplan, die tijdens zijn vele reizen ook uitgebreid Irak en het hele Midden Oosten heeft bezocht, vindt een machtsgreep door een Soennitische generaal (“an Iraqi Musharraf”) een voor de hand liggende oplossing.²⁵ In de huidige situatie waarin de geheime politie alles in de gaten houdt, beidt het officierskorps zijn tijd. Maar zodra daartoe kansen ontstaan zullen, volgens Kaplan, uit die kring nieuwe leiders naar voren treden.

Een recent rapport van het “Washington Institute for Near East Policy”²⁶ gaat nog een stap verder in deze richting. Een opsplitsing van het land wordt daarin onwaarschijnlijk geacht, maar men voorziet wel een voortdurende strijd om de centrale macht, met het leger als hoofdrolspeler. In dit rapport voorspelt Patrick Clawson zelfs een terugkeer naar de “revolving-door governments” uit de periode 1958-1968, toen de verschillende facties binnen het leger beurtelings de macht grepen:

“the army could...become a den of coup-plotters, with officers from each major tribe seeking control of a post-Saddam central government”.

Een kanttekening die daarbij toch geplaatst moet worden is dat de militaire coups uit het verleden zich primair afspeelden binnen het Soennitische machtscentrum. Het scenario van Clawson veronderstelt dat de andere bevolkingsgroepen ook in de toekomst een passieve rol zullen spelen, wat niet bij voorbaat vaststaat.

punt in zijn bijdrage aan “How to build a New Iraq. After Saddam”, eveneens een rapport van het “Washington Institute for Near East Policy”, oktober 2002.

- 24) Deze theorie duikt regelmatig op in de Amerikaanse pers: zie bijv. “US predicts coup if Iraq is attacked” in “International Herald Tribune” 7 oktober 2002 en Walter Pincus in “Washington Post”, 26 december 2002 (www.washingtonpost.com). Voor kritische kanttekeningen bij deze gedachte zie Toby Dodge “Cake Walk, Coup or Urban Warfare; the Battle for Iraq” in bundel van “International Institute for Strategic Studies” te Londen, 17 januari 2003.
- 25) Robert Kaplan, lezing te Den Haag, 18 oktober 2002 en interview 13 oktober 2002 (www.npr.org).
- 26) Patrick Clawson, “Introduction: Shaping a Stable and Friendly Post-Saddam Iraq” in “How to build a New Iraq. After Saddam”, rapport van “Washington Institute for Near East Policy”, oktober 2002.

5 Sji'ieten: een lange geschiedenis van uitsluiting

Als gebaar naar de Sji'itische meerderheid bezocht Koning Faisal bij zijn aantreden in 1921 de heilige steden van Karbala en Najaf. De Soennitische vorst kreeg echter een kil onthaal. Wantrouwen tussen de Soennitische elites in Bagdad en het Sji'itische zuiden zou een permanent kenmerk worden van de nieuwe Iraakse staat. Hoewel niemand de wreedheid van Saddam Hoessein kan evenaren, is er toch een opmerkelijke mate van continuïteit in de wijze waarop men door de jaren heen vanuit het machtscentrum in Bagdad het Sji'itische bevolkingsdeel onder bedwang heeft gehouden. Reeds in het interbellum werd getracht de invloed van Sji'itische mujtahids (hoge kerkelijke geleerden) terug te dringen. Zo werden reeds in 1923 mujtahids van Perzische afkomst het land uitgezet (de heilige steden Karbala en Najaf zijn belangrijke bedevaartsoorden waar in de loop der eeuwen Sji'ieten uit Perzië zich hebben gevestigd). Saddam Hoessein zou op grote schaal mensen van Perzische afkomst het land uitzetten. Reeds in de jaren '20 en '30 trachtten de machthebbers in Bagdad Sji'itische stamleiders aan zich te binden door hen landrechten toe te kennen en wetten te maken die de traditionele bevoegdheden van Sjeiks t.o.v. stamleden bevestigen. Ook Saddam Hoessein zou deze tactiek toepassen. Als onderdeel van een politiek van verdeel en heers t.a.v. het zuiden nam Saddam Hoessein bovendien de ene Sji'itische stam juist wel en de andere juist niet in de patronagenetwerken op ("selective patronage" in de woorden van Charles Tripp).

Niettegenstaande elementen van continuïteit met voorgaande perioden bracht de komst van Saddam Hoessein een aanzienlijke verslechtering van de inter-etnische verhoudingen teweeg. Na de staatsgreep van de Ba'ath in 1968 duurde het niet lang voor het tot botsingen kwam met de Sji'ieten, waaronder vooral de religieuze centra Karbala en Najaf. In 1969 vonden de eerste grote arrestatiegolven van mujtahid plaats en werden 20.000 Sji'ieten van (vermeende) Perzische afkomst de grens overgezet. Koranscholen werden gesloten. De arrestatiegolven en deportaties zouden zich veelvuldig herhalen. In feite woedt al vele jaren tussen de geheime politie en de Sji'itische organisaties een soort 'smerige oorlog'.

Een klimaat van onderdrukking biedt legale, gematigde organisaties weinig kans. Een radicale Sji'itische groepering Al-Dawah al-Islamiyah, die

noodgedwongen ondergronds opereerde, begon in de jaren '70 guerrilla-acties tegen politiestations en kantoren van de Ba'ath-partij in het zuiden uit te voeren. In 1980 werd een aanslag op vice-premier Tariq Aziz gepleegd. De spanningen namen ook toe als gevolg van de Sji'itische revolutie in buurland Iran (1978-1979), die een mobiliserende invloed had op de geloofsgenoten in Irak.

Tijdens de langdurige oorlog tegen Iran (1980-1988) vochten de Iraakse Sji'ieten over het algemeen loyaal mee in de legers van Saddam Hoessein. Zij vormden toen en nog steeds de hoofdmoot (zo'n 80%) van de soldaten in de reguliere legereenheden (in tegenstelling tot de overwegend Soennitische Republikeinse Garde). Dit wordt vaak aangevoerd als argument om aan te tonen dat de Sji'ieten van Irak zich in de eerste plaats met Irak en de 'Arabische natie' verbonden voelen en geenszins aan de leiband van Teheran lopen. Zo redeneren bijv. Marion Farouk-Sluglett en Peter Sluglett:²⁷

“Most Iraqi Shi'i consider themselves Iraqi Arabs first and foremost as is clear from the experience of the Iraqi-Iran war”.

Een echte bewijsvoering is dit natuurlijk niet. Het uitblijven van desertie op grote schaal had ook te maken met de effectiviteit van Saddams veiligheidssysteem. Dit doet overigens niet af aan de duidelijke Arabische identiteit van de Sji'ieten in Irak.

De waterscheiding in de verhouding tussen het regime en de Sji'ieten kwam na de Golfoorlog in maart 1991. In de chaos van de nederlaag kwamen de Sji'ieten in opstand en waren korte tijd heer en meester in het zuiden. De Soennieten sloeg de schrik om het hart. Het Soennitische officierskorps schaarde zich dan ook prompt weer achter Saddam Hoessein. Daarmee was tevens de kans op een militaire coup, het scenario waarop Washington hoopte, vervlogen. De in Iran gevestigde Sji'itische organisatie van Bakr al-Hakim (thans bekend onder de naam SCIRI) stuurde zijn milities (de Badr brigade) naar Basra, zo niet in opdracht dan toch op z'n minst met toestemming van Teheran. Hun leuzen voor een Islamitische republiek à la Khomeini waren waarschijnlijk niet representatief voor de meerderheid van de Sji'ieten in Irak zelf. Maar het joeg in ieder geval de Soennieten in de gordijnen en deed ook iedere kans op Amerikaanse steun voor de opstand teniet.

De Sji'itische opstand (“intifada”) werd vervolgens op uitzonderlijk bloedige wijze neergeslagen door eenheden van de Republikeinse Garde die aan de Amerikaanse omsingeling hadden weten te ontkomen. Dit gebeurde met een wreedheid die tot op dat moment alleen op de Koerden was toegepast (overigens hadden de opstandelingen zich van hun kant evenmin onbetuigd gelaten). Deze dramatische gebeurtenissen, waarbij de heilige steden Karbala en Najaf grotendeels werden verwoest, zijn gegrift in het collectieve bewustzijn van de Sji'ieten. Dit alles zal ongetwijfeld een rol spelen op het moment dat het huidige regime begint te wankelen.

27) Marion Farouk-Sluglett en Peter Sluglett, “Iraq since 1958”, Tauris 2001, p. 300.

In de jaren '90 ging het regime door met het uitwissen van alle uitingen van Sji'itische identiteit. Dit gebeurde met stalinistische grondigheid. In zijn rapportage aan de VN-mensenrechtencommissie van 1998 en 1999 over de situatie in Irak maakt Max van der Stoel gewag van "systematische" moordcampagnes tegen de kerkelijke leiders. De brede scharen kerkelijke geleerden en theologiestudenten, zo kenmerkend voor de Sji'itische cultuur, zijn inmiddels verdwenen. Sandra Mackey²⁸ constateert dan ook:

"Today in Najaf and Karbala as well as in Baghdad's Kadhimain shrine, clerics are virtually absent. In their place are mosque administrators and portraits of Saddam Hussein in which the Iraqi President is leading the prayers".

Het gevolg van dit alles is dat de Sji'ieten in eigen land geen leiders en geen politieke structuren hebben. Dit staat borg voor een verwarrend zo niet chaotisch verloop in het zuiden van een post-Saddam tijdperk: de Sji'ieten zullen zich eerst moeten organiseren en het is heel moeilijk te voorspellen in welke richting dit zal gaan. De enige bestaande politieke Sji'itische organisaties zijn buiten het land gevestigd. Dat is in de eerste plaats het vanuit Iran opererende SCIRI ("Supreme Council for Islamic Revolution in Iraq"), een overkoepelende organisatie onder leiding van ayatollah Baqir al-Hakim (zoon van één van de grote geestelijke leiders die vanuit Najaf de oppositie tegen het regime in 1969-70 aanvoerde). SCIRI is een nauw met Iran gelieerde organisatie, die daar al vele jaren onderdak krijgt. De eerder genoemde Badr brigade staat onder feitelijke controle van de Pasdaran, de Revolutionaire Garde van Iran.²⁹ De SCIRI-gelederen komen deels voort uit de 250.000 à 400.000 Iraakse Sji'ieten die in de loop der jaren naar Iran zijn gevlucht of gedeporteerd. Dat geldt ook voor de in Iran gevestigde tak van Al-Dawa, een groepering die inmiddels is versplinterd in verschillende subgroepjes.³⁰ Het is onmogelijk te zeggen hoeveel steun deze organisaties in Irak zelf nog hebben. Feit is dat ze al heel lang buiten Irak zitten. SCIRI zou in een post-Saddam tijdperk wel een organisatorische voorsprong hebben op zuiver inheemse groeperingen. Daar komt bij dat naar Iran verdreven Irakezen zullen willen terugkeren.

Er is in ieder geval een enorme accumulatie van wrok onder de Sji'itische bevolking. Wraakacties tegen symbolen van het regime, zoals de intifada van maart 1991 reeds te zien gaf, zijn verwachtbaar. De haat van de Sji'ieten tegen het regime hoeft zich echter niet automatisch te vertalen in haat tegen alle Soennieten. Toch zullen de Soennieten zich waarschijnlijk bedreigd voelen. Ook Sji'itische Sjeiks die met het huidige regime hebben "gecollaboreerd", zouden in de problemen kunnen komen.

28) Sandra Mackey, "The Reckoning: Iraq and the Legacy of Saddam Hussein", Norton, 2002, p. 317.

29) Voor details over SCIRI en de banden met Iran zie: "Iraq Backgrounder: What Lies Beneath" van de "International Crisis Group" oktober 2002 (www.intl-crisis-group.org). De controle van de Pasdaran over de Badr brigade werd ook vermeld door Dr Faleh Abdul Jabar (zie noot 3).

30) Zelfde bronnen als vorige noot.

Een van de weinige dingen die met enige zekerheid kan worden gezegd, is dat een meerderheid zich meestal niet wil afscheiden. Dat doen alleen minderheden. Een meerderheid wil juist zijn stempel drukken op het centrum van de macht. Dit is ook de conclusie van Sandra Mackey:

“As 60% of the population of Iraq, they (=de Sji’ieten) forswear separation from the state. Instead they demand reform of the Iraqi political system, reforms that would put them, as the numerical majority, in control of the state.”³¹

Een recente verklaring³² van meer dan 150 vooraanstaande in het buitenland gevestigde Iraakse Sji’ieten benadrukt dat de Sji’itische gemeenschap steeds voorstander is geweest van een eenheidsstaat. Men wil een einde maken aan de jarenlange discriminatie, maar absoluut geen afscheiding. Daar komt bij dat het Sji’itische gebied niet duidelijk is afgebakend. In een aanzienlijk deel van het land incl. de hoofdstad wonen Soennieten en Sji’ieten door elkaar (zij het meestal wel in gescheiden wijken). Dit wijst evenmin in de richting van afscheiding.

Democratie zou een aantrekkelijke optie moeten zijn voor een meerderheidsgroepering. Dit zou zeker kunnen gelden voor het geseculariseerde deel van de Sji’ieten. Daarnaast zullen zich ongetwijfeld ook Islamitische stromingen manifesteren. Het is de vraag of er binnen deze stromingen nog veel steun is voor het theocratische model van Khomeini. Ook voor de Iraniërs zelf heeft dit model veel van zijn glans verloren. Bovendien zijn de potentiële dragers van een Sji’itische revolutie, de mullahs rond hun moskees en theologische scholen, in Irak grotendeels weggevaagd als herkenbare groep. De gedachte van democratie lijkt in ieder geval voortgang te boeken onder de in het buitenland gevestigde Sji’ieten. Voor een bevolkingsgroep die het slachtoffer is van een ondemocratisch systeem is deze ontwikkeling eigenlijk wel logisch. Zo lijkt SCIRI inmiddels de uitgangspunten van democratie en mensenrechten te onderschrijven (begrijpelijkerwijs wordt daarbij de vrijheid van godsdienst benadrukt alsook het recht zelfstandig moskeeën en theologische instellingen te beheren). Medio december 2002 kwam een groot aantal oppositiegroeperingen bijeen in Londen, waaronder ook SCIRI. Na de nodige discussies (en ruzies) werden ze het eens over o.a. een verklaring, die zich uitspreekt voor een democratische staatsstructuur en een federatief verband tussen het Koerdische deel van het land en de rest; dit laatste als tegemoetkoming aan de Koerden niet omdat de Sji’ieten zelf behoefte hebben aan een federale oplossing. Aldus lijkt zich een specifiek Iraakse vorm van Sji’itische politiek te ontwikkelen, een variant die uiteraard hecht aan eigen religieuze instellingen, maar beter harmonieert met de vereisten van een moderne staat. Fouad Ajami³³ heeft het in dit verband over een:

31) Sandra Mackey, “The Reckoning: Iraq and the Legacy of Saddam Hussein”, Norton 2002.

32) “Declaration of the Shia of Iraq”, juli 2002
(www.al-bab.com/arab/countries/iraq/opposition.htm).

33) Fouad Ajami, “Iraq and the Arabs’ future” in “Foreign Affairs”, januari/februari 2003.

“different kind of Shi’ism: more at home in the secular world, granting the clerics a political and cultural role of their own while subordinating them to secular authorities, as in the case of Libanon”.

Dit komt eigenlijk neer op een soort ‘soevereiniteit in eigen kring’, om een zeer Nederlandse term te gebruiken. De Islamitische stromingen binnen het Sji’itische bevolkingsdeel zijn ook niet per definitie op Iran gericht. Irak heeft een eigen Sji’itische traditie die zichzelf als ouder en superieur aan die van Iran beschouwt. Dat een nieuw Irak, waarin de Sji’ieten de rol spelen die hen toekomt, nauwere banden zal onderhouden met Iran is logisch en moet ook als een normale zaak worden beschouwd.

Enige zekerheid over de toekomstige opstelling van de Sji’ieten is er uiteraard niet. Hun rol zal cruciaal zijn maar is in wezen onvoorspelbaar. Het lijkt in ieder geval onwaarschijnlijk dat deze bevolkingsgroep als eenheid zal optreden. Verdeeldheid ligt in de rede tussen degenen die wel en niet met het regime hebben gecollaboreerd en tussen meer en minder gesecculariseerde stromingen. Hierdoor zullen de Sji’ieten wellicht niet de rol spelen die men van een meerderheidsgroepering zou verwachten. Bovendien hebben de Soennieten, die sinds jaar en dag de dienst uitmaken, een enorme voorsprong aan kennis en ervaring. Zonder hen zou het land nauwelijks te besturen zijn. De Sji’ieten kunnen op grond van hun aantallen (ruim 60% van de bevolking) een beslissende stem claimen in het centrum van de macht. In het zicht van meer dan 80 jaar Iraakse geschiedenis zou dit een vergaande verandering betekenen. Maar het veronderstelt wel een enorme inhaalslag aan Sji’itische kant in termen van politieke organisatie en mobilisatie.

Ten slotte vraagt de slechte sociaal-economische situatie in het zuiden bijzondere aandacht. De effecten van twee oorlogen en 12 jaar sancties doen zich vooral daar gevoelen. Daar komt bij dat het regime de toedeling van overheidsmiddelen gebruikt om aanhangers te belonen en tegenstanders te straffen (en na de intifada van maart 1991 vielen de Sji’ieten in deze laatste categorie). Zo heeft de regering in Bagdad bijv. weinig gedaan om de civiele infrastructuur (water- en rioolzuiveringsinstallaties etc.) in het zuiden te herstellen,³⁴ nog afgezien van de problemen met het verkrijgen van apparatuur en reserveonderdelen als gevolg van de sancties. De beschikbaarheid van schoon drinkwater blijft dan ook een probleem, met alle gezondheidsgevolgen van dien.

34) Amatzia Baram, “Viewing Regime Change through a Historical Lens” in “How to build a New Iraq. After Saddam”, rapport van “Washington Institute for Near East Policy”, oktober 2002, p. 73.

6 De Koerden: met minder dan onafhankelijkheid genoeg nemen

Het Koerdische gebied van Irak geniet sedert 1991 een soort feitelijke onafhankelijkheid onder bescherming van de noordelijke “no-fly zone”, die door de Verenigde Staten en Groot-Brittannië wordt gehandhaafd. Vergeleken met de rest van Irak is er sprake van een tamelijk vrij politiek klimaat en zelfs een bescheiden economische bloei.³⁵ In 1925 had de Volkenbond besloten dit gebied aan Irak en niet aan Turkije toe te wijzen. Sedertdien wisselen oorlogen en perioden van onderhandelingen tussen Bagdad en de Koerden elkaar af. Ook Saddam Hoessein heeft beide strategieën toegepast. In 1970, nog als “Mr Deputy”, sloot hij een akkoord met de Koerden waarin hun autonomie en een evenredig aandeel in de centrale macht werd aangeboden, een document waar ook nu nog naar wordt verwezen. Het bleek een tactische manoeuvre om tijd te winnen. Het akkoord werd nooit uitgevoerd en in 1974-75 was het weer oorlog tussen Bagdad en de Koerden. Triest dieptepunt in deze lange geschiedenis was de beruchte al-Anfal campagne van 1987-88 toen meer dan 1200 Koerdische dorpjes met de grond gelijk werden gemaakt en de Koerden herhaaldelijk met chemische wapens werden bestookt (als straf voor hun verbond met de Iraanse vijand). De eerder genoemde neef van Saddam Hoessein had de leiding over de operatie, hetgeen hem de bijnaam “Ali chemical” opleverde. De herinnering aan deze gebeurtenissen deed de Koerden dan ook massaal op de vlucht slaan toen in april 1991, na het neerslaan van de intifada in het zuiden, de Republikeinse Garde het Koerdische gebied binnentrok.

Onderlinge verdeeldheid heeft het Koerdische streven naar autonomie dan wel onafhankelijkheid herhaaldelijk geschaad. Na de dramatische lente van 1991 wisten de twee voornaamste Koerdische groeperingen, de KDP van Barzani en de PUK van Talabani, een tijdje samen te werken (KDP is meer traditioneel en clan-gericht en omvat het gebied langs de Turkse grens; PUK is meer “urbanized and leftist”³⁶ en omvat het gebied langs de Iraanse grens waar een ander dialect wordt gesproken). De samenwerking bleek kortstondig want er ontstonden al snel meningsverschillen over o.a. de verdeling van de douane-

35) Aldus Michiel Leezenberg (UvA), “Democratization in Iraqi Kurdistan”, januari 2002 (beschikbaar op www.risq.nl).

36) Saïd K. Aburish, “Saddam Hussein. The Politics of Revenge”, Bloomsbury 2001.

inkomsten (veel smokkel van olie uit Irak loopt via een grenspost met Turkije die onder controle staat van de KDP; de douanerechten zijn een goudmijn voor de KDP). In 1994 en ook weer in 1996 raakten KDP (“Kurdistan Democratic Party”) en PUK (“Patriotic Union of Kurdistan”) slaags. Dankzij wapens uit Iran dreigde de PUK in augustus 1996 de KDP in het nauw te drijven. Barzani deed toen het ondenkbare: hij sloot een pakt met de duivel (Saddam Hoessein). Op verzoek van Barzani greep de Republikeinse Garde in, verjoeg de PUK uit Erbil en keerde weer terug naar zijn uitgangspositie aan de grens tussen het Koerdengebied en Centraal Irak. Sedertdien is het autonome Koerdische gebied feitelijk onderverdeeld in twee gescheiden staatjes (gekscherend aangeduid als “Barzanistan” en “Talabanistan”). Onder zware Amerikaanse druk is er de laatste tijd weer sprake van pogingen de eenheid in het gebied te herstellen. Het gemeenschappelijke parlement kwam in oktober 2002 voor het eerst in lange tijd weer bijeen. Het wantrouwen tussen de twee groeperingen blijft echter groot.

De Koerden beseffen dat niemand hen volledige onafhankelijkheid gunt, zeker Turkije niet dat beducht is voor de uitstraling die hiervan uit zou gaan op de eigen Koerden. Iran en Syrië, waar eveneens Koerden wonen, denken daar in wezen net zo over. Iran heeft zich de afgelopen decennia herhaaldelijk bemoeid met de verwickelingen in het Koerdengebied en Turkije aarzelde niet daar de eigen Koerden (PKK) te achtervolgen. De situatie in dit berggebied blijft dan ook een moeilijk te ontwarren kluwen. Zowel KDP als PUK zeggen nu een federale oplossing na te streven binnen een democratisch Irak. Men kan het begrip federalisme natuurlijk op vele manieren invullen en hierover zouden dan onderhandelingen moeten plaatsvinden. In de jaren '70 was de status van het olierijke gebied van Kirkoek steeds een struikelblok in de onderhandelingen tussen de Koerden en Bagdad. Deze stad wordt door de Koerden als hun ‘Jeruzalem’ beschouwd,³⁷ hoewel hier van oudsher ook vele andere bevolkingsgroepen wonen waaronder m.n. Turkmenen. Het feit dat het een olierijk gebied betreft speelt ook mee. Toevoeging van Kirkoek zou een autonoom Koerdisch gebied grotere economische levensvatbaarheid geven (zie over de oliefactor hoofdstuk 7). Het lot van Kirkoek raakt bovendien een zeer gevoelige snaar bij de Koerden, omdat Saddam Hoessein al geruime tijd bezig is de bevolkingsamenstelling van dit gebied te ‘Arabiseren’ door een gestage “ethnic cleansing”. Verdreven Koerden zullen willen terugkeren zodra de mogelijkheid zich voordoet, hetgeen, zoals we ook in Bosnië zagen, niet altijd zonder problemen gaat.

37) Voor meer details over Kirkoek zie Tim Judah, “In Iraqi Kurdistan” in “Survival”, winter 2002-03.

In hoofdstuk 5 is reeds betoogd dat een afsplitsing van het Sji'itische zuiden niet voor de hand ligt. De volgende vraag die men zich kan stellen is of een afsplitsing van het Koerdische gebied waarschijnlijker is. Zoals gezegd zou dit voor Turkije onaanvaardbaar zijn. Maar in zekere zin moet men de vraag omdraaien. Het Koerdische gebied is nu reeds feitelijk onafhankelijk, al is dit natuurlijk niet hetzelfde als een formele, internationaal erkende onafhankelijkheid. Het gaat er dus veeleer om hoe via een voor alle partijen aanvaardbare federale formule de eenheid van Irak kan worden *hersteld*.

7 Olie, de kurk waar de economie en de politiek van Irak op drijven

In 1972 zorgde Saddam Hoessein, toen de tweede man van het bewind, voor de nationalisering van de “Iraq Petroleum Company”, tot dan een consortium van BP en andere oliemaatschappijen. Door deze zet en dankzij de olieprijsstijgingen van 1973 en daarna kreeg hij de beschikking over een ongekende geldstroom. Deze middelen werden, naast de eerder genoemde sociale programma’s, aangewend om paleizen te bouwen, patronage uit te delen en regionale ambities te bekostigen (opbouw groot leger, nucleair programma etc.). Dictators hebben geld nodig al was het maar om hun onderdrukingsapparaat te bekostigen. De betekenis van olie voor Saddam Hoessein kan dan ook worden vergeleken met de betekenis van diamanten voor Mobutu destijds in Zaïre, van tropisch hardhout voor Charles Taylor in Liberia en van drugs voor het militaire bewind in Birma.

De oorlog met Iran (1980-88) betekende een eerste klap voor de olieproductie. In 1990 volgden de VN-sancties, al bleef het regime via smokkel toch nog wel enige olie-inkomsten genieten. Pas in 1996 accepteerde Saddam Hoessein het VN “oil-for-food” programma. Vergeleken met een productie van gemiddeld 3,5 miljoen vaten per dag (bpd) aan de vooravond van de oorlog met Iran, produceerde Irak in 2000 en 2001 slechts 2,5 miljoen bpd.³⁸ In 2002 daalde dit naar 2 miljoen bpd (deels door een eigen exportstop van één maand in solidariteit met de Palestijnen). De hele olie-infrastructuur is sterk verouderd en versleten, mede een gevolg van de sancties. De productie wordt met kunst en vliegwerk draaiende gehouden (vaak ook ten koste van het milieu) en heeft duidelijk de neiging te dalen.

Met 11% van de mondiale olievoorraad heeft Irak echter een uniek potentieel. Olie zou de motor van een wederopbouw kunnen zijn. In dit opzicht heeft Irak een groot voordeel boven een land als Afghanistan dat voor zijn wederopbouw vrijwel geheel afhankelijk is van de donorgemeenschap. Maar om

38) Om precies te zijn gemiddeld 2,59 miljoen bpd in 2000 en 2,45 miljoen bpd in 2001 (cijfers van de Amerikaanse regering, zie <http://eia.doe.gov/cabs/iraq.html>). Daarvan is ongeveer 2 miljoen bpd officiële export via de VN; de rest is voor binnenlands gebruik en de smokkel. De productie tendeert duidelijk omlaag met in november 2002 een officiële export van 1,6 miljoen bpd.

de olieproductie op te voeren zijn grote investeringen nodig. Alleen al om de productie op het oude niveau van 3,5 miljoen vaten per dag terug te brengen, zou volgens Daniel Yergin drie jaar duren en investeringen van 7 miljard dollar vergen.³⁹ Een productie van 5,5 miljoen bpd zou pas na 2010 te bereiken zijn en investeringen van ten minste 20 miljard dollar vergen. Er is dus een interim-periode waarin humanitaire hulp en bepaalde vormen van wederopbouw hulp van de internationale gemeenschap nodig zullen zijn (de behoefte zal ook mede afhangen van de olieprijs op dat moment). Maar met de aanzienlijke olie-inkomsten die men op termijn kan verwachten en een bevolking die bekend staat als goed opgeleid en hard werkend, heeft Irak het potentieel om weer één van de meest dynamische economieën van het Midden-Oosten en de Golfregio te worden. Dit veronderstelt natuurlijk wel politieke stabiliteit. Zonder een minimum aan binnenlandse rust zal de internationale olie-industrie niet bereid zijn tot de benodigde investeringen (en dat geldt evengoed voor de Russische en Franse bedrijven die momenteel in Irak actief zijn als voor andere “oil majors”). In de onderhandelingen met oliemaatschappijen zullen ongetwijfeld nationale gevoeligheden naar voren komen. Hier zal rekening mee moeten worden gehouden. Zichtbaar zal moeten zijn dat de olie-inkomsten aan de bevolking als geheel ten goede komen en niet aan een kleine groep, laat staan aan de winsten van buitenlandse bedrijven.

Moeilijker in te schatten is de rol die olie zou kunnen spelen in de binnenlands politieke verhoudingen. Op het eerste gezicht zou men kunnen denken dat de controle over en de verdeling van olie-inkomsten een twistappel kan vormen tussen de verschillende bevolkingsgroepen. Maar alles bij elkaar genomen lijkt olie toch vooral een factor die het land bij elkaar helpt te houden. Dat geldt m.n. in relatie tot de Koerden. Zij hebben nauwelijks olie, althans niet in hun huidige zone. Om een aandeel te hebben in centraal verdeelde olie-inkomsten zullen zij binnen het Iraakse staatsverband moeten blijven.

39) Daniel Yergin (“Cambridge Energy Research Associates”), “A Crude View of the Crisis in Iraq” in “Washington Post”, 8 december 2002 (www.washingtonpost.com). Het gezamenlijke rapport “Guiding Principles for U.S. Post-Conflict Policy in Iraq” van het “Council on Foreign Relations” en het “James Baker Institute for Public Policy” (december 2002) gaat uit van vergelijkbare schattingen: het oude niveau van 3,5 miljoen bpd zou volgens dit rapport pas na 18 tot 36 maanden te bereiken zijn door investeringen van 5 miljard dollar plus jaarlijkse “operating costs” van 3 miljard dollar (www.rice.edu/projects/baker).

In het eerder genoemde rapport van het “Washington Institute for Near East Policy” concludeert Patrick Clawson dan ook:

“One reason why Iraq is likely to remain intact is that it is entirely dependent on oil income. Control of Iraq’s oil income means control of Iraq itself; it is a powerful glue holding the country together. This factor would become all the more important if Iraq were able to increase oil production to at least six million barrels per day within the first decade after Saddam’s removal; even at the modest price of \$15 per barrel, this production level would generate nearly \$33 billion in annual revenue. None of the three major Iraqi ethnic groups would be willing to forego a share of such revenue by seceding.”⁴⁰

40) Patrick Clawson, “Introduction: Shaping a Stable and Friendly Post-Saddam Iraq” in “How to build a New Iraq. After Saddam”, rapport van “Washington Institute for Near East Policy”, oktober 2002.

8 Slotbeschouwing: lange worsteling met identiteitsvraag niet over

Ruim 80 jaar staatsvorming, waarvan de laatste 35 jaar in de schaduw van Saddam Hoessein, hebben de basisvragen naar de identiteit van de Iraakse staat niet beantwoord. Van meet af aan bevonden de Sji'ieten zich in een positie van tweederangsburgers. De Koerden gaven – als enigen – de voorkeur aan het Britse mandaat boven onafhankelijkheid. De regeerperiode van Koning Faisal leek kansen te bieden op een geleidelijk proces van “nation building”, maar uiteindelijk ging de monarchie ten onder aan de te nauwe associatie met de Britten. Het bewind van generaal Qasim (1958-1963) bood aanvankelijk enige openingen. Dit kwam bijv. tot uitdrukking in een presidentieel driemanschap bestaande uit een Soenniet, een Sji'iet en een Koerd (met overigens alleen ceremoniële bevoegdheden). Het “Iraq first” beleid van Qasim, kwam echter onder vuur van generaals die voorstander waren van een pan-Arabische oplossing (fusie met Syrië en Egypte). Daar voelden de Koerden en de Sji'ieten weer niets voor, hetgeen de complexiteit van het identiteitsvraagstuk illustreert. De stalinistische methoden van Saddam Hoessein hebben de tegenstellingen tussen de verschillende bevolkingsgroepen aanzienlijk verscherpt. Deze erfenis zal de taak van verdere “nation-building” belasten. De onopgeloste vragen over de inrichting van staat en samenleving en de rol van de Islam daarbij zullen in een post-Saddam tijdperk weer naar voren komen, ongeacht hoe en wanneer dit tijdperk aanbreekt.

Het spreekt vanzelf dat de contouren van een post-Saddam tijdperk in sterke mate zullen worden beïnvloed door de wijze waarop het regime aan zijn einde komt. Op het moment van schrijven bestaat onzekerheid over de verdere ontwikkelingen. De VN-inspecties zijn nog volop aan de gang. De Verenigde Staten steken hun mening niet onder stoelen of banken, maar het is uiteindelijk aan de Veiligheidsraad conclusies te trekken op basis van de bevindingen van de inspecteurs. Duidelijk is in ieder geval dat een eventueel militair ingrijpen ook een verplichting tot ‘nazorg’ met zich brengt. Het belang van goede nazorg door de internationale gemeenschap kan niet voldoende worden benadrukt. Modellen uit het recente verleden (Afghanistan, Bosnië, Cambodja etc.) bieden daarvoor slechts in beperkte mate aanknopingspunten. Een aantal ingrediënten uit deze voorbeelden – politieke bemiddeling, peacekeeping, wederopbouw – zullen zeker weer aan de orde komen. Maar de verschillen zijn groter dan de

overeenkomsten. Irak is geen Oost-Timor, waar uit het niets een staat moest worden opgebouwd. Irak heeft rijke tradities en een zelfbewuste bevolking. Men krijgt ook te maken met krachtige nationale en religieuze gevoelens (en dit zal – met enige onderlinge verschillen – zowel voor de Soennieten als de Sji'ieten gelden). De interactie tussen externe factoren (de zojuist genoemde 'nazorg') en de interne factoren die in deze studie zijn beschreven, zal dan ook complex zijn. De internationale gemeenschap komt daarbij voor de vraag te staan in welke mate het invloed kan en wil uitoefenen op de verdere binnenlands politieke ontwikkelingen. Na jaren dictatuur zal de Iraakse samenleving een nieuw evenwicht moeten vinden. Er zal tijd overheen gaan alvorens nieuwe politieke processen zich uitkristalliseren. De buitenwereld kan daarbij bemiddelen en assistentie bieden, maar er zijn grenzen aan de maakbaarheid. Een minimum aan consensus tussen de belangrijkste externe spelers zal ook van groot belang zijn. Dat geldt voor de (permanente) leden van de Veiligheidsraad, maar zeker ook voor de buurlanden (Iran, Turkije, Syrië etc.). De buurlanden zullen de gang van zaken met meer dan gemiddelde belangstelling volgen. Zij kunnen de ontwikkelingen in Irak op vele manieren beïnvloeden. Hun medewerking bij de opbouw van een nieuwe toekomst voor dit land zal essentieel zijn.

Wat de interne factoren betreft dienen nog de strijdkrachten te worden vermeld. Buiten de kring van Saddam Hoessein en zijn veiligheidsdiensten vormen op dit moment alleen de strijdkrachten een samenhangende organisatie en een machtsfactor van betekenis. Het leger heeft bovendien in Irak een lange traditie van bemoeienis met de politiek. Zelfs als men er vanuit zou gaan dat grote aantallen dienstplichtigen bij de eerste de beste gelegenheid hun biezen zullen pakken, dan blijven er – hoe dan ook – toch kernelementen van de strijdkrachten over die de toekomst van het land zullen meebepalen. Dat geldt in het bijzonder voor het officierskorps dat zichzelf ziet als de hoeder van de Iraakse staat. Uit democratisch oogpunt is het verre van ideaal als het leger een politieke rol speelt. In het zicht van de geschiedenis van de regio hoeft dit evenwel niet bij voorbaat als een negatieve factor te worden gezien: van Kemal Atatürk t/m Nasser hebben militairen in dit deel van de wereld vaak een beslissende rol gespeeld in de opbouw van hun land.

Van de ruim 2 miljoen Irakezen die in het buitenland vertoeven zal een aantal willen terugkeren, zodra de situatie dit toelaat. Het betreft vaak hoog opgeleide mensen die een waardevolle bijdrage aan de wederopbouw van hun land kunnen leveren. Of voor deze 'émigrés' ook een belangrijke politieke rol is weggelegd is echter de vraag. Binnen de émigré-gemeenschappen heeft zich in de loop der jaren een hele waaier van politieke groeperingen ontwikkeld. De breedte van deze waaier geeft een beeld van de politieke diversiteit (en de meningsverschillen) die men in Irak zelf kan verwachten. Sommige groeperingen hebben vooral een goede entree in Washington, andere hebben een goede entree in Teheran of elders. Hun aanhang in Irak zelf valt echter moeilijk te peilen. Alleen de Koerdische organisaties hebben een duidelijke presentie ter plekke (in de noordelijke zone). Medio december 2002 kwam een

groot aantal oppositiegroeperingen bijeen in Londen.⁴¹ Na veel gekibbel werden ze het eens over een “follow up committee”, dat nadrukkelijk niet bedoeld is als een regering in ballingschap. Tevens werd een “political statement” aangenomen, die zich uitspreekt voor een democratisch staatsbestel met een federatief verband tussen een Arabisch deel en een Koerdisch deel. Het Arabische deel (dus de Arabische Soennieten en Sji’ieten) wordt daarbij als een eenheidsstaat beschouwd. De Islam wordt als staatsgodsdienst aangemerkt.

Tot slot kan men zich de vraag stellen of het onvermijdelijk is dat de spanningen die zich als gevolg van decennia onderdrukking hebben opgehoopt, op gewelddadige wijze tot ontlading komen. Sandra Mackey gaat daarvan uit, zoals het citaat aan het begin aangeeft. Wraakacties tegen symbolen van het regime zijn inderdaad denkbaar. Maar een lange geschiedenis van geweld kan soms de impuls geven tot een nieuw begin. De Iraakse samenleving heeft vooral na 1980 (het begin van de oorlog met Iran) enorm veel te verduren gehad. De littekens zullen niet snel verdwijnen. Maar deze ervaring kan ook de aanzet geven tot een nieuwe vastbeslotenheid andere wegen te bewandelen. Deze zienswijze wordt door Rend Rahim Francke van de “Iraq Foundation” als volgt verwoord:

“The Iraqi population is war weary, disillusioned, and ground down by 35 years of repression, 20 years of armed conflict and 12 years of economic sanctions. Their appetite for violence is at least blunted, replaced by a desire to live free from fear and deprivation. The exhaustion of the Iraqi people and their desire for peaceful normalcy may well steer political leaders and aspirants towards less belligerent postures, which could in turn create a foundation for stability”⁴²

Met uitzondering van een kleine groep die zijn positie en privileges aan Saddam Hoessein dankt, is de haat tegen het regime algemeen. Dit kan een samenbindend element zijn dat – althans tijdelijk – bruggen slaat tussen de verschillende bevolkingsgroepen. Een garantie dat oude tegenstellingen niet weer naar boven komen is er uiteraard niet. Veel oud zeer zal moeten worden overwonnen. Een uiteenvallen van het land lijkt echter niet het meest voor de hand liggende scenario. Hoewel het Iraakse staatsverband in de diplomatieke achterkamertjes werd ontworpen, is er inmiddels, zeker wat het Arabische deel betreft, toch een stevige staatstructuur ontstaan, te stevig zelfs. Het feit dat er achter de officiële staatsinstellingen momenteel ook nog sprake is van een

41) Aan de conferentie te Londen, 14-17 december 2002 namen meer dan 300 afgevaardigden van meer dan 50 groeperingen deel. Hoofdorganisatoren waren de volgende zes organisaties: “Iraqi National Congress” (INC), “Constitutional Monarchy Movement” (CMM), “Iraqi National Accord” (INA), “Kurdistan Democratic Party” (KDP), “Patriotic Union of Kurdistan” (PUK) en “Supreme Council for the Islamic Revolution” (SCIRI). Vijf kleinere Sji’itische groeperingen liepen weg uit protest tegen de claim van SCIRI alle Sji’ieten te vertegenwoordigen (zie http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/2585475.stm).

42) Rend Rahim Francke, “The Shape of a New Government” in “How to build a New Iraq. After Saddam”, rapport van “Washington Institute for Near East Policy”, oktober 2002.

“shadow state”⁴³ van informele en traditionele netwerken, doet daar niet aan af. De verhouding tussen de verschillende bevolkingsgroepen zal niet gemakkelijk zijn, maar het is moeilijk voorstelbaar dat het staatsverband hieronder zou bezwijken. Ook de wens van alle groeperingen deel te hebben aan de olierijkdom zal helpen het land bij elkaar te houden. Wijs beleid van de internationale gemeenschap dat perspectief schept op een betere (economische) toekomst, kan daar verder aan bijdragen. Na jaren ontberingen valt te verwachten dat voor de bevolking de terugkeer naar een minimum aan bestaanszekerheid voorop zal staan. Het antwoord op de vraag of Irak van een ‘staat’ op termijn ook zal kunnen worden omgesmeed tot een ‘natie’ moet op zich laten wachten. Met een *modus vivendi* tussen de verschillende bevolkingsgroepen, waarbij de Koerden een zekere mate van autonomie krijgen en de Sji’ieten een ruimer aandeel in de centrale staatsmacht, zou al veel gewonnen zijn.*

43) Charles Tripp, “Iraq’s Future” in “Survival”, winter 2002-03.

*) De auteur Drs G.W.F. Vigeveno studeerde politicologie in Leiden en was de afgelopen maanden voor dit onderzoek gedetacheerd op het Instituut Clingendael.

Deze kaart van de olievelden in Irak en van de Koerdische zone illustreert de gevoeligheid van het gebied rond Kirkook.



Bron: "Economist Intelligence Unit", rapport "Showdown with Iraq: Risks and opportunities for politics and business", November 2002.